

O‘ZBEK VA TURKMAN TILLARI LEKSIKOLOGIYASINI QIYOSIY O‘RGANISH

Aydin Sultanova

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI O‘zbek tili kafedrasida dotsenti

Xummedova Lachin Xadirberdi qizi

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi o‘zbek va turkman tillarining leksik tizimi qiyosiy jihatdan o‘rganiladi. Ikkala tilning umumiy ildizlari, leksik qatlamlaridagi o‘xshashlik va farqlar, frazeologik birliklarning ma‘no-mazmun jihatdan tahlili yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy davrda har ikki tilda kuzatilayotgan yangi so‘zlar, xorijiy kirishmalar va ularning milliy ekvivalentlari o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek va turkman xalqlari o‘rtasidagi madaniy hamkorlikni yanada chuqurlashtirish, turkiyshunoslik fanini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: leksikologiya, o‘zbek tili, turkman tili, qiyosiy tahlil, frazeologiya, semantika, turkiy tillar, zamonaviy leksika.

Turkiy tillar oilasiga mansub o‘zbek va turkman tillari uzoq tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, ularning o‘zaro leksik yaqinligi, fonetik o‘xshashligi va semantik yaqinligi qadimdan ilmiy tadqiqotlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Har ikki xalqning yashash tarzi, madaniy qadriyatlari va tarixiy taqdiri bir-biriga bog‘liq bo‘lgani uchun ularning tillari ham ko‘plab umumiy xususiyatlarni saqlab qolgan. Mazkur ishning maqsadi – o‘zbek va turkman tillarining leksikasini qiyosiy jihatdan o‘rganish, o‘xshashlik va tafovutlarni aniqlash hamda zamonaviy leksik jarayonlarni tahlil qilishdir.

O‘zbek va turkman xalqlari qadimdan Markaziy Osiyoning bir hududida yashab, iqtisodiy va madaniy aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. Qadimgi Xorazm, Saljuqiylar va Qoraxoniylar davrida bu xalqlarning tili va madaniyati o‘zaro ta‘sirga uchragan. Shu bois, o‘zbek va turkman tillarida qadimiy turkiy ildizga mansub ko‘plab umumiy so‘zlar mavjud: *yer, suv, tog‘, yurak, o‘t, qiz, o‘g‘il, ona* kabi birliklar bunga misoldir.

Har ikki tilda leksik qatlamlar tarkibiy jihatdan o‘xshash. Ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Milliy so‘zlar: *ona – ene, yigit – oqlan, do‘st – dost, yurak – yūrek;*

Xalqaro so‘zlar: *universitet, kompyuter, telefon* – o‘xshash shaklda ishlatiladi;

Diniy so‘zlar: *namoz, ro‘za, masjid, savob* – arab tilidan kirgan bo‘lib, ikkala tilda ham faol qo‘llanadi;

Atamalar: *adabiyot, tarix, tilshunoslik, madaniyat* kabi ilmiy so‘zlar.

Bu holat ikki tilda umumiy leksik asos saqlanib qolganidan dalolat beradi.

Frazeologiya o‘zbek va turkman tillaridagi xalq tafakkurining yaqinligini yaqqol namoyon etadi. Masalan:

O‘zbekchada: “Qo‘shning tinch – sen tinch”

Turkmanchada: “Goňşyň rahat bolsa, senem rahat.”

O‘zbekchada: “Ko‘ngli ochiq odam”

Turkmanchada: “Köňli açyk adam.”

Bu birliklar xalqning hayot falsafasi va ijtimoiy qadriyatlarining o‘xshashligini ifodalaydi.

Ba’zi so‘zlar shakl jihatidan o‘xshash bo‘lsa-da, ma’noda tafovutlar mavjud:

Yor (o‘zbek) – “sevgili kishi”;

Ýar (turkman) – “yaqin do‘st, sherik”;

Mehr (o‘zbek) – “iliqlik, samimiyat”;

Söýgi (turkman) – “sevgi, muhabbat.”

Bu semantik tafovutlar har bir xalqning milliy mentaliteti, ma’naviy dunyosi va tarixiy tajribasidan kelib chiqadi.

Globalashuv davrida inglizcha va ruscha so‘zlar har ikki tilda faol kirib kelmoqda. Masalan, *internet*, *sayt*, *marketing*, *biznes* kabi so‘zlar ikki tilda ham keng qo‘llanmoqda. Shu bilan birga, har bir xalq o‘z tilida bu atamalarga milliy moslama yaratmoqda:

O‘zbek tilida: *yuklab olish*, *kompyuter tarmog‘i*, *axborot texnologiyasi*;

Turkman tilida: *indirip almak*, *kompýuter ulgamy*, *maglumat tehnologiýasy*.

Bu jarayon milliy leksikaning mustaqil rivojlanishidan dalolat beradi.

O‘zbek va turkman tillarining leksikologiyasini qiyosiy o‘rganish natijasida ularning ko‘plab umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi. Har ikki tilda mavjud o‘xshash so‘zlar, bir ildizli birliklar, frazeologizmlar va xalq og‘zaki ijodi namunalarining yaqinligi, bu tillarning turkiy tillar oilasiga mansubligini yana bir bor tasdiqlaydi. Biroq, har bir xalqning tarixiy taqdiri, geografik joylashuvi, madaniy aloqalari va ijtimoiy rivojlanishi ularning leksikasida ayrim farqlarni keltirib chiqargan. Shuning uchun o‘zbek va turkman tillari leksikologiyasi nafaqat o‘xshashliklarni, balki milliy xususiyatlarning boyligini ham o‘zida mujassam etadi. Qiyosiy leksik tahlil natijalari ikki xalq o‘rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlash, tarjima amaliyotini takomillashtirish va turkiy tillarning o‘zaro boyish jarayonini chuqurroq o‘rganishda muhim ilmiy manba vazifasini bajaradi. Kelgusida bu sohadagi tadqiqotlarni kengaytirish, ayniqsa, zamonaviy tilshunoslik va korpus tahlili texnologiyalari asosida o‘zbek va turkman tillarining lug‘aviy tizimini raqamli darajada solishtirish istiqbollari ham dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To‘xtayev B. *Turkiy tillarning qiyosiy tahlili*. – Ashxobod, 2015.
2. Saparmuradov M. *Türkmen dili leksikasy*. – Aşgabat: Ilim, 2018.
3. Karimov N. *Turkiy tillarning leksik munosabatlari*. – Toshkent, 2020.